

SZŐKE KATALIN

Két talált tárgy az évfordulóra

(BAKA, SZOSZNORA, BLOK, JESZENYIN)

Baka Tündének köszönhetően két talált tárgy birtokába jutottam. Az egyik egy Szosznora-levél, 1984-es keltezésű, az orosz költő magyarországi látogatása, 1985 nyara előtt íródott, a másik Baka ifjúkori Blok- és Jeszenyin-fordítása.

A levél

Mint ismeretes, Baka István első fordításkötete Viktor Szosznora verseiből készült¹. Baka Tünde 1983-ban járt Leningrádban, akkor találkozott Szosznorával, és elhozta Istvánnak az orosz költő versesköteteit. A két költő levelezése ekkor vette kezdetét. Mindezek után, ha Baka szegedi ismerősei Leningrádban jártak, meglátogatták Szosznorát, így én is találkoztam vele 1984 őszén, két hónapos leningrádi ösztöndíjam idején. Az orosz költő számára fontos volt a külföldiek érdeklődése; noha szakmai körökben munkásságát egyértelműen elismerték, olyan patrónusai is voltak, mint Lili Brik², aki költészetét egyenesen Majakovszkijéhez hasonlította, a hivatalos szovjet irodalom azonban nem fogadta be teljesen, mivel sem a pártköltészet, sem a Jevtusenko-Voznyeszenszkij-Rozsgyesztvenszkij vonulat „új hullámos” kánonjához nem illeszkedett.

Az 1984. szeptember 3-i levél fordítása a következő:

Kedves István!

Már régóta nincs hírem Magáról, majdhogynem az új év kezdete óta.

A következő „ügyben” keresem. Nagyon tetszett Helsingőr³ című versének orosz fordítása. Itt azt tervezik, hogy 50. születésnapomra kiadnak egy kis kötetet, oda be lehet tenni néhány nekem ajánlott verset. Ha megengedi, betenném a Maga versét is orosz nyelven.

Csodálatra méltó médium Maga, nem fér hozzá kétség. Még soha sem látott, nem tud rólam semmit, mégis felfedezett engem, ami nem sikerült az oroszoknak, hiszen az utóbbi években, bizony, nagyon elfelejtettek. Magyarországon élve, anélkül, hogy orosz származású lenne, oroszul ír, méghozzá – verset! Ismeri Rilke orosz verseit? Nagyon komikusak. A Maga verse ellenben nagyon jól hangzik, és pompásak az alliterációk! Ez... igen!

Hová tűnt el? Talán nem betegeskedik? Én tavasszal beteg voltam, megoperálták a szemem, mert már teljesen megvakultam. Már rendben vagyok, elég jól látok. A napokban Taskentbe

¹ Viktor Szosznora versei. Válogatta, fordította és az utószót írta Baka István. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986.

² V. Majakovszkij szerelme, élettársa. Szosznora hosszú időn át levelezett vele. Levelezésük a Zvezda 2012. 1-es számában jelent meg.

³ Baka István: Helsingőr (1983) című versének ajánlása: Viktor Szosznorának

utazom egy rövid időre, lefordítottam egy remek fiatal üzbég könyvét... és Magával ellentétben, az eredetét nem ismerem, nyersfordítás alapján dolgoztam. Nálunk a prózát is nyersfordítás alapján fordítják.

Hogy van a mi szőke, göndör hajú barátunk, Lajos⁴?

Tündének üdvözetem küldöm.

Jó egészséget, jelentkezzen.

V. Szosznora

P. S. Hogy van barátnőnk, Zsuzsa⁵?

A levélben említett vers, a *Helsingőr* orosz fordítása, sajnos (még?) nem került elő. Két momentum a levélnek azonban mindenképp figyelemre méltó. Az egyik Baka átlényegülési képességével kapcsolatos. Szosznora miközben nagyra értékeli Baka „orosz versét”, kiemeli csodálatos, médium-tehetségét. Baka költészetének egyik meghatározó poétikai eleme a szerepvers, amely éppen ezt a tehetséget igényli. Azt is lehet mondani, hogy Szosznora, nem ismerve a magyar költő verseit, megérezte ezt az adottságát, ami később az irodalmi interpretációk szinte állandó tárgyát képezte. A másik momentum, Rainer Maria Rilke orosz nyelvű verseivel való összehasonlítás. Mint ismeretes, Rilke tanult oroszul, 1899-ben Lou Andreas-Salomével és férjével hosszabb oroszországi utazást tett, Tolsztojjal is találkozott. Az 1920-as években levelezett Borisz Paszternakkal és Marina Cvetajevával; az utóbbinak egy híres elégiát is szentelt. Az 1900-as évek elején 8 verset írt orosz nyelven. Ezek a versek hemzsegnek a nyelvtani hibáktól s a hangsúly-tévesztéstől, ám ennek ellenére, mint próbálkozások meghatározóak. Az 1990-es évek elején megmutattam ezeket a verseket Istvánnak, aki nem volt különösen lelkes tőlük. Szó volt arról, hogy „lefordítja” őket, de végül, magam sem emlékszem, hogy lett-e belőle valami, vagy sem. Viszont saját „orosz verséről” nem szólt egy szót sem. Elképzelhető, hogy már ekkoriban készülődött benne Sztjepan Pehotnij, az „orosz költő”, akinek versei csak fordításban léteznek.

Ami Viktor Szosznorát illeti, 1985-ben, István meghívására látogatást tett Magyarországon, Szegeden. Hosszú betegsége, alkoholizmusából való kigyógyulása után érkezett hozzánk, majdnem teljesen süketen. Nagyon nehezen reagált környezetére, nehéz volt vele a beszélgetés. Bejárta az országot, István barátai mindenütt fogadták, volt Budapesten, Pécsen, a Balatonon, Veszprémben, Kecskeméten. Magyarország-élményét egy furcsa prózai miniatűrben örökítette meg, *Vengerka*⁶ címen. A 'vengerka' szó az oroszban több jelentésű, jelenthet magyar lányt, sújtásos férfi felsőruhát, táncot, szilvafajtát stb. A Szosznora-miniatűr személytelenségével, álomszerűségével döbbsen meg. Emberek alig szerepelnek benne, az egész mintha látomás lenne egy idegen tájról, valamiféle utazásról, ami mintha nem is egy földrajzi térben zajlana, hanem a tudat zavaros bugyraiban. Az egyetlen említésre érdemes, összefüggő rész a pécsi utazás, Szosznora Csontváry-élményének lenyomata. Ezt most közlöm fordításomban:

⁴ Szigeti Lajos Sándor irodalomtörténészről (1951–2009) van szó, aki leningrádi ösztöndíja idején, 1983-ban a szegedi egyetem oktatójaként és Baka István barátjaként meglátogatta Szosznorát.

⁵ Nem kizárt, hogy Szigeti Lajos felesége, Benkő Zsuzsa.

⁶ *Vengerka* // Viktor Szosznora: Dom dnyej ('Napok háza'). Szankt-Petyerburg, „Puskinszkij fond”, 1997. 121-126.

„Gyönyörű Csontváry a napsütésben, úgy rajzolja meg a hajót, mintha egy ló lenne. Még sohasem láttam (élőben!) ilyen görög oszlopokat, mint Csontváry vásznain, nincs egyetlen egyenes vonal sem. Mikor Csontváry, a patikus 40 éves lett, álmában így szólt hozzá az Isten: „Te leszel a legnagyobb művész.” Csontváry elmesélte a városlakóknak az álmát. Azok megkérdezték: „Mi lehet a jelentése?” Ő pedig azt válaszolta: „Az, hogy én leszek a legnagyobb művész.” Eladta a patikáját, és zárandókútra indult. Volt Olaszországban, Görögországban, Jeruzsálemben, Törökországban, és mindenütt rajzolt. Nem tanult olajképfestést, és általában rajzolni sem tanult. Késői rajzai olyan lendületesek, monumentálisak. Michelangelo, a grafikus művész fiává fogadhatta volna. 50 éves korában Csontváry arról ír könyvet, hogy a naprendszerben kevés a nap. A művész megéjszíti a világot, egy ecsetvonással megfestve az öregemberek szakállát és a vízesést, ezt a smaragdzöld színű gyöngyöt. Csontvárynál az ovális az álklasszicizmusból ered. A XX. század nagy művészeinek egyike művészetfeletti művész, ám egyenrangú a nagyokkal, de miután nem voltak mesterei, visszaeső bűnösnek, isteni csodának számított. A festészethez idomult születésétől fogva a két keze – a jobb és bal –, mindkettővel festett. Ez látható a perspektívából. Szent ember. Noha nem ismerte az avantgardizmus Evangéliumát, Cézanne-t, lenyelte azt egészében, mit sem tudva róla, túlhaladta. Az önarcképe – kiugró, lefelé hajló orr, a szemek, mint a frissen tisztított tojások, a kravatli, a farmakológia tudósa, kémikus. Matematikus. Csodálatos szellem! – nincs benne semmi befejezett. Ahogy ment meggörnyedve a Szent Sírhoz, a festékes dobozokkal és zsákjában a vásznnal. Majd visszatért Pécsre, ahol meghalt. A fej, amely megállás nélkül dolgozik, ha le kell állnia, széttörik. Gerdóczi⁷ Gedeon, egy orvostanhallgató⁸ vásárolta fel az összes Csontváry-vásznat, és 60 évig őrizte, ő volt a közvetítő. Elérte, hogy megnyissák a múzeumot, 80 éves korában halt meg, fejszobra ott van a kiállítás bejáratánál. Fekete fémből készült. Az örök emlékezet fényeskedjék neki.”

A magyarországi miniatúrben Szeged nem szerepel, annál többet a Tisza, különböző asszociációkat hívva elő. Például: „Micsoda csodálatos fűzfaligetek vannak a Tisza fölött. Japánok egész tömege, kiskanalakkal. A jugoszláv határig 10-12 kilométer, ott van már Itália. Kávé és limonádé, elegancia. Megírom-e vagy sem, hogy 1952-ben csónakban vittem a Tiszán egy lezuhant pilóta holttestét? Netán unalmas lenne? Hat teljes napon át cipeltem, Budapestig, egymagamban.” Az utóbbi szintén álomkép, nem tűnik úgy, hogy lenne bármi realitása, noha a költő élete valóban kalandos volt⁹. Szosznora asszociatív prózája más tematikával kapcsolatosan is hasonló eljárásmodokkal rendelkezik. Mindenesetre szegedi látogatása óta néhány levéltől eltekintve, megszakadt vele István kapcsolata. Új verseit, melyek többnyire szabadversek voltak, már nem fordította. Igaz, hogy fordítói repertoárjában ekkorra már olyan nagyságok szerepeltek, mint Oszip Mandelstam, Marina Cvetajeva, Vlagyiszlav Hodaszevics, Borisz Paszternak, Joszif Brodskij, Puskin és az orosz Ezüstkor költői. Szosznora az 1990-as évektől kezdődően Oroszországban rendszeresen publikál, verset és prózát, s egyike lett a leginkább elismert költőknek. Pétervári irodalmi csoportosulást vezetett, több rangos irodalmi díjat

⁷ Gerlóczy Gedeonról (1895-1975), a Csontváry gyűjtemény megmentőjéről van szó. Szosznora elírása.

⁸ Gerlóczy építész volt.

⁹ 8 éves korában, a németek által megszállt területeken a partizánok között élt. Édesapja volt az osztag vezetője.

kapott, 2000-ben az Apollon Grigorjev-díjat, 2004-ben az Andrej Belij-díjat, 2011-ben az Orosz Nemzeti Költő díját ítelték oda neki. Betegsége miatt nyilvános fellépéseket nem vállal, visszavonultan él, 79 éves. Honlapján a következőket olvashatjuk¹⁰:

Mindig élt bennem az önégetés „vágya”¹¹.

1952. április 17-én kezdtem el írni, Lvovban. Miután végleg elköltöztem Leningrádba, 3 láda kéziratot égettem el, „munkásságom” 8 köbméterét. Verseket, az Ivan Bolotnyikov című verses drámát, két regényt: Mese a három kékszemű őrvezetőről és a Fekete bosszút – a spanyol életről vett történetet. Elégettem naplóim nagy füzetét, történelmi kutatásaimat és cikkeket a XX. századi avantgárd poétikájáról. Ráadásul még a németül, lengyelül és ukránul írt verseimet is, vagyis az ifjúkori-gyermeki hülyeségeim egész irodalmát. Porrá lett világ.

Mindez 1954-ben történt. 1959-ben, miután megírtam ritmusaimat az Igor-ének motívumai alapján, elégettem 1955–1958 között a hadseregben keletkezett összes versemet, utána pedig 17 poémámat, amelyeket 1958-ban és 1959 elején írtam. Ez utóbbiak már kézzől-kézre jártak (úgy bizony!), de csak néhány címre emlékszem: Ez már szerelem, Az utolsó ember a Földön – az atombomba robbanásról Hirosimában és az Új Földön, de legyen elég a címekből.

Írói tevékenységem további menetében rendszeresen égettem el mind verseimet, mind a prózákat. Közülük a legismertebb Az illuzionista és mások, de számomra már nem léteznek, örökre.

Most itt van Önök előtt az, ami valamilyen módon megőrződött.

A Theognisz¹² az utolsó vers, amit írtam. Több vers már nem lesz. 70 év után senki nem ír le egy sort sem azok közül a költők közül, aki magát tiszteli, így van ez mindenütt a világon.

Köszönöm a figyelmet.

Viktor Szoszнора

Az ifjúkori Blok- és Jeszenyin-fordítás

A mellékelt dokumentumon a kézírás számomra azt bizonyítja, hogy a fordítások Baka István egyetemi éveiből származnak. Valószínűnek látszik, hogy a Leningrádból Ilia Mihálynak írott levélhez voltak csatolva. Alekszandr Blok, a szimbolista költő egyik legismertebb kis verse, az *Éj, utca, patika s a lámpa*, 1912-ben íródott, a *Haláltáncok* ciklus második darabja. Érdekes, hogy *Az orosz szimbolista költők Baka István fordításában* (Szeged, 1995) című kötetben ez a vers nem szerepel. Baka István fordítása mellett összehasonlításképpen mellékelem Lator László és Galgóczy Árpád fordításait is.

¹⁰ <http://sosnora.poet-premium.ru/>

¹¹ A könyvégetésnek sajátos mitológiája van az orosz irodalomban. Kiindulópontja Gogol elkeseredett tette, mikor elégette a Holt lelkek második kötetét, mintegy jelképesen szembeállítva egymással az etikai és esztétikai cselekedetet.

¹² Megarai Theognisz, görög költő (Kr. e. VI–V. század)

Éj, utca, patika s a lámpa¹³

Éj, utca, patika s a lámpa
 értelmetlen, homályló fénye.
 Húsz évet élhetsz még – hiába,
 nem változik meg semmi – én se.

Meghalsz – s előlről kezded újra,
 s e körben minden visszatér:
 a szélben lúdbőrző csatorna,
 patika, utca, lámpa, éj.

Baka István fordítása

Éjjel, patika, utca, lámpa,
 értelmetlen, halotti fény,
 Él még húsz évet – mindhiába,
 akkor is így lesz. Nincs remény.

Meghalsz – s kezdődik minden újra,
 és nem változik meg soha:
 jegesen gyűrűző csatorna,
 éj, utca, lámpa, patika.

Lator László fordítása

Éj, járda, bolt meg utcalámpa,
 Homályos, céltalan világ.
 Élj bármilyen soká – hiába.
 Szemed fényt már aligha lát.

Ha meghalsz – mindent újrakezdesz,
 Megismétlődik, ami volt:
 Jeges csatorna, hűvös est lesz,
 S lesz utcalámpa, járda, bolt...

Galgóczy Árpád fordítása

¹³ A vers orosz szövege:

Ночь, улица, фонарь, аптека,
 Бессмысленный и тусклый свет.
 Живи еще хоть четверть века -
 Все будет так. Исхода нет.

Умрешь - начнешь опять сначала
 И повторится все, как встарь:
 Ночь, ледяная рябь канала,
 Аптека, улица, фонарь.

Nem célo, összevetni a három fordítást. Azt azért megállapíthatjuk, hogy a legpontosabb, a négyütemű jambikus lüktetést és a vers üzenetét a legjobban Lator László fordítása adja vissza. Baka István fordítása, azt hiszem, felveszi a versenyt Latoréval, különösen, ami az utolsó négy sort illeti. Az első négy sor, kissé döcög, viszont a vers értelmezése pontos: a reménytelenség, a lét önmagába záruló köre, amit Blok versében a keretes szerkezet ad tökéletesen vissza, ebben az ifjúkori fordításban is lírai erővel rendelkezik. Kiemelném az utolsó versszak utolsó előtti sorának metaforáját, amelyet Baka, szerintem remekül old meg: „*a szélben lúdbőrző csatorna*” kiválóan érzékelteti azt a szorongásos lelki állapotot, amely a *Haláltánc*-ciklust jellemzi. Blok költészetének fordítása hatást gyakorolt Baka István költészetére. Blok versének hatására keletkezett talán az egyik legszebb szerelmes verse, a *Carmen*.

Ami Szergej Jeszenyin költészetét illeti, Baka István már csak azért sem próbálkozott fordításával, mert Rab Zsuzsa több Jeszenyin-fordítása szinte magyar verssé vált¹⁴. Ezt a Jeszenyint szoktuk meg, noha „édeskésebb” az eredetnél, viszont vitán felül, remek dallamos magyar versek. A korai Baka-fordítás, az orosz költő 1910-es négysoros, miniatűr remekmű, amely egy kifejtett antropomorf természeti metaforára épít. Ez a metafora-típus Baka költészetében is gyakori, nem véletlen tehát, hogy felfigyelt erre a kis versre.

.....

Ott, ahol a hajnal rőt vizében¹⁵
káposztasorok mosakszanak
egy csecsemő-juharfa szépen
anyjának zöld tőgyéhez tapad.

Baka István fordítása

Összehasonlítóképp Rab Zsuzsa fordítása, amely „csilingel”, túlstylizált, ezért nem tudja visszaadni a Jeszenyin vers őszinte, természetközeli intimitását:

Káposzták, üde-zöldek

Káposzták, üde zöldek,
isszák hajnali fény veresét,
Cseppnyi juharfa-kölyöknek
anyja kínálja csecset.

Baka Istvánt Jeszenyin sorsa, tragikus öngyilkossága mindig foglalkoztatta. 1991-ben publicisztikát jelentetett meg a Délmagyarországban *Jeszenyin öngyilkossága* címen. Az *Orosz*

¹⁴ „Kamaszkorom bálványa volt – József Attila és Garcia Lorca mellett – de sohasem fordítottam – Rab Zsuzsa után minek?” Baka István művei. Publicisztikák és beszélgetések. Szeged, Tiszatáj könyvek, 2006. Jeszenyin öngyilkossága, 19–21. o. (20. o.)

¹⁵ Az orosz szöveg:
Там, где капустные грядки
Красной водой поливает восход,
Кленочек маленький матке
Зеленое вымя сосет.

Triptichon című versének második része *Jeszenyin az Angletterre-ben* (1994), melyben érinti a költő utóéletét, valamint a publicisztikában is jelzett szubkulturális Jeszenyin-mítoszt, melynek egyik extrém megnyilvánulása a költő arcképének és verseinek a lágerfoglyok mellé, hátára tetoválása volt.

A két talált tárgy adaléku szolgálhat Baka István pályakezdéséhez. A hozzájuk fűzött kommentárok, reményeim szerint segítenek jobban megérteni az életrajzi és költői kontextust.

Alekszandr Blok

ÉJ, UTCA, PATIKA S A LÁMPA

Éj, utca, patika s a lámpa
értelmellen, homályló fénye.
Húsz évet élhetsz meg - hiába,
nem változik meg semmi - én se.

Meghalsz - s előlöl kezdted újra,
s e körben minden visszatér:
a szélben lüdlő szőcsatona,
patika, utca, lámpa, éj.

Szergej Jeszenyin

.....

Ott, ahol a hajnal vörösvízben
kőportasorok mosakoznak,
egy csecesmő-juhanka szőpén
anyjának zöld tőgyéhez tapad.

ford. Baka István